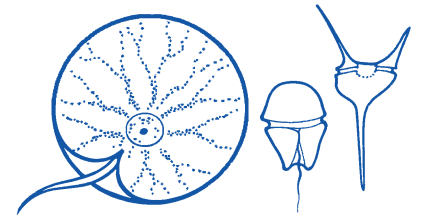

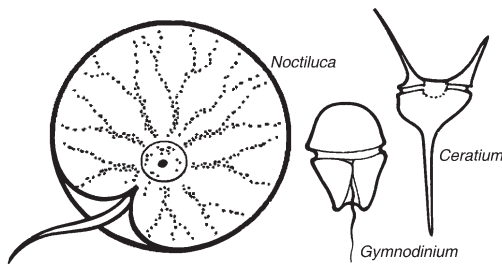
Na vakacaca levu ni bekitiria

Na cava na vakacaca levu duadua ni bekitiria?

Na waitui, vakalevu sara vei ira ka ra voleka ki matasawa, era tiko kina e levu na kau somidi ciri mai. Na ivakaraitaki e toka oqori e cake ka sa vakalevutaki na kedra ibulibuli e dusimaka tiko e dua vei ira na kawa ni kau lalai oqo ka dau vakabibitaki vakalevu – na kena e na imawi, e sa levu sara ga (rauta ni 1 na mm) ka ra dau vakavuna vakalevu na cacalivalivaliva ni wai ni toso tiko na waqa e na bogi.

E levu vei ira na kau lalai ciri voli oqo era sega ni vakacaca ka ra dau soli kakana vei ira na veikabula e waitui. Ia e na so na gauna na kedra iwiliwili e toso cake sara vakasauri ka dau vakatokai me curuoso ni kau somidi (algal bloom).

Na cava na vakacaca na tubu cake vakasauri ni manumanu lalai oqo

E vica na mataqali kau somidi (phytoplankton) era dau bulia na poisoni kaukauwa, ni sa toso cake na kedra iwiliwili era sa vakatokai me harmful algal bloom se HAB.

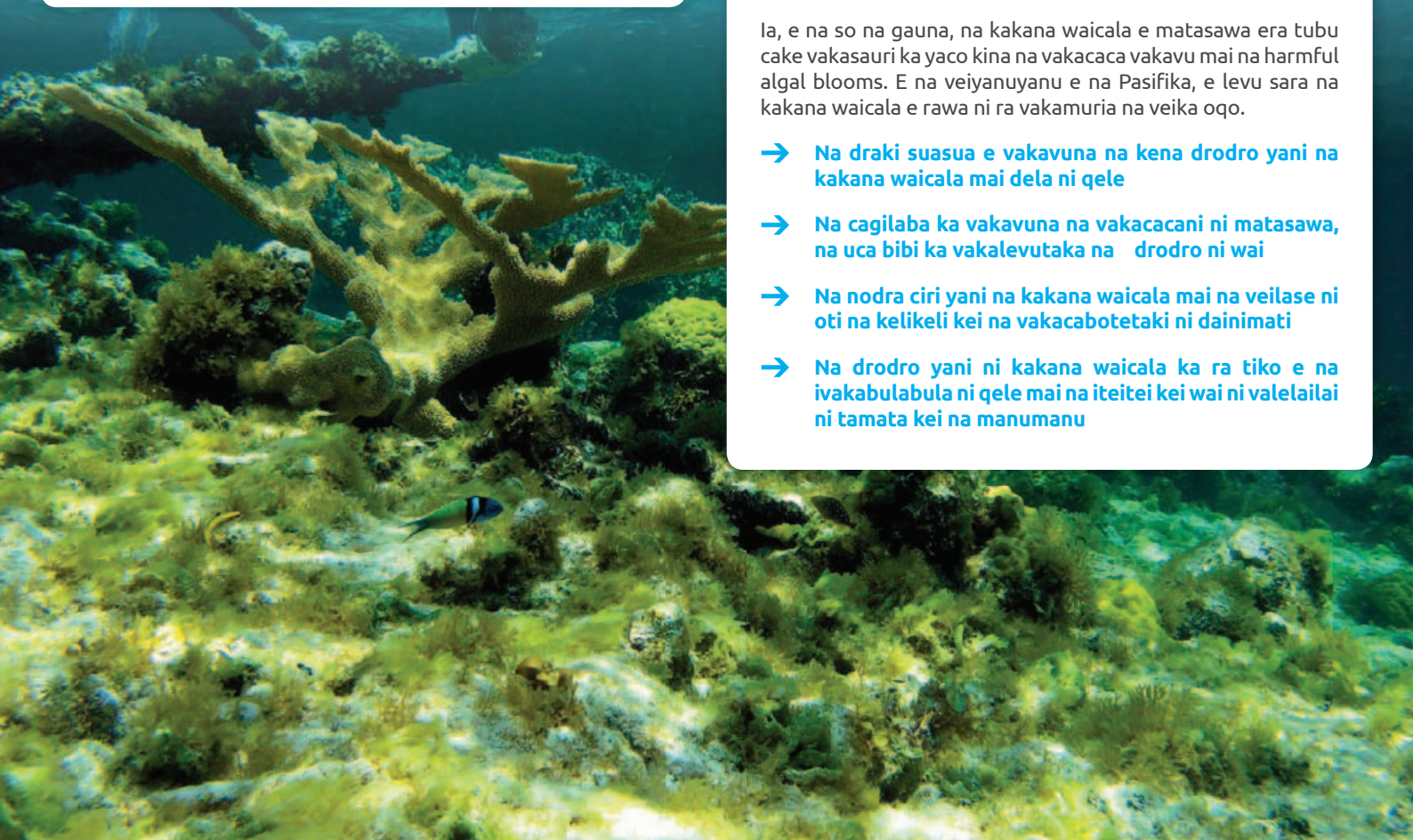
O ira era wili e na kawa ni kau lalai oqo ka ra vakatokai me (dinoflagellates) era dau vakavuna na vakacaca ni manumanu ca lalai oqo ka rawa ni ra vakamatea vakadodonu sara ga na ika, baleta na nodra bulia na poisoni, sogota na icegucegu, se baleta ni ra vakalailaitaka na cagi bula e waitui

Na cava e vakavuna na harmful algal blooms?

Me vakataki ira na kau tale eso, na phytoplankton e gadreva na rarama ni matanisiga me ra tubu kina ka vaka tale ga kina na kedra iwiliwili – na kakana waicala era dau vakayagataki vakalevu me kedra kakana na manumanu kei na kau. E rua na kakana waicala nuitaki duadua ki na phytoplankton sai rau na naitorojini kei na fosiforasi ka rau dau tiko vakalailai ga e na levu na gauna e waitui.

Ia, e na so na gauna, na kakana waicala e matasawa era tubu cake vakasauri ka yaco kina na vakacaca vakavu mai na harmful algal blooms. E na veiyanyanu e na Pasifika, e levu sara na kakana waicala e rawa ni ra vakamuraia na veika oqo.

- Na draki suasua e vakavuna na kena drodro yani na kakana waicala mai dela ni qele
- Na cagilaba ka vakavuna na vakacacani ni matasawa, na uca bibi ka vakalevutaka na drodro ni wai
- Na nodra ciri yani na kakana waicala mai na veilase ni oti na kelikeli kei na vakacabotetaki ni dainimati
- Na drodro yani ni kakana waicala ka ra tiko e na ivakabulabula ni qele mai na iteitei kei wai ni valelailai ni tamata kei na manumanu

Na cava na revurevu ni harmful algal blooms (HABs)?

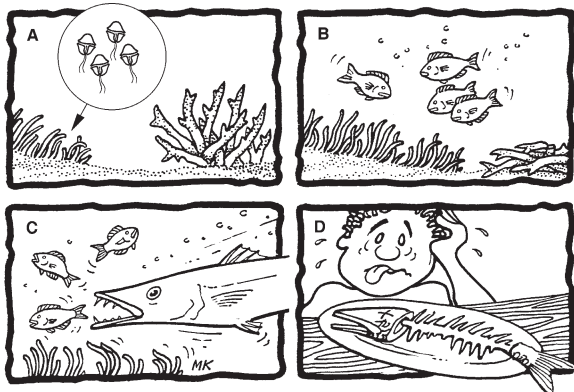
Na HABs e vakavuna e vica na mataqali matetaka vei ira na tamata. Eso na phytoplankton poisoni era tiloma mai wai na vivili me vaka na vasua, mussels kei na oysters. O ira na tamata era kania na vivili oqo e rawa ni yacovi ira e dua na mate ka vakatokai na veivakapoisontaki mai na vivili ka paralasi sara ka vakavuna na nunu ni yago, lualua kei na mate.

E vica na HABs era solia eso na poisoni ka tauva na tamata ka ra qalo se taubale tiko e matasawa. E dua vei ira na poisoni mai na phytoplankton (*Karenia brevis*) e sa tauvi ira na itaukei ni vanua e matasawa kei ira era gole ki matasawa ka ra ceguva na poisoni ni cagi qo mai waitui – na kena revurevu e wili kina na kalikalimase, lomaloma ca, mosi ni tilotilo, vuturi kei na vuvu.

Na veivagagai ni ika e rairai vu mai na HAB ka dau yaco vakalevu e na veivanu e na Pasifika. Na ivakaraitaki e koto oqori e ra e vakaraitaki tiko kina e dua na yaloyalo ka vukea na nodra kila na lewenivanua kei na veitarataravi ni veika me vakayacori e vakaoqo;

- Na kau somidi (phytoplankton) e dau veimaliwai vakalevu kei na loga ni veico ni waitui
- Na tubu cake ni kakana waicala (me vaka na vure mai na lase sa ra vakamavoataki) e vakavuna na posoni me toso cake sara ga vakalevu. O ira na ika lalai ka ra kana tiko e na loga ni veico ni waitui era vakalevutaka na poisoni ki na yagotra.
- E muri na ika era kana ika lalai tiko era kuria na bini ni posoni ki na yagotra. E na veitararavi ni ituvatuva ni kakana, na poisoni era yacova eso na ika na ivakatagedegede rerevaki ni gaga me vaka na kawakawa, damu, saku, dabea, na walu lelevu kei na so tale.
- O ira era kania na ika ka sa poisontaki tu era na vakila na nunu, mosi ni masela, kei na veisau ni katakata ki yagotra (na veika e batabata e vaka e katakata ni tarai). E na so na na kisi bibi sara sa yaco kina na mate ni tasogo na icegu.

Na yaco ni veivagagai ni ika mai na kau somidi (ciguatera) e vakavuna na dredre ni volitaki se maketetaki ni ika. E ka ni leqa, ni veitalia ga na levu ni kena kilai na tikina oqo, e sega tiko ni dua na ivakadei tudei na kena dikevi me vakadeitaka se dua na ika e poisoni se sega ni bera ni laukana. E dua na vakabauta kilai levu, a ya, na kena biu yani na lewe ni ika vei ira na lago ka ra na sega ni rova baleta ni sa poisoni tu. E dua tale na vakabauta, a ya, na ika gaga e rawa ni kilai kevaka e biu e dua na tiki ni lavo siliva e dela ni ika e na gauna e saqa tiko kina – kevaka e veisau me loaloa na tiki ni siliva me kua ni laukana na ika. E ka ni leqa ga ni o ira na vakabauta oqo kei na levu tale e se sega ni kune na kedra dina.

Na tiki ni itukutuku oqo e vakarautaka na SPC (www.spc.int) ni rau sa veitaratara vata kei na LMMA Network (www.lmmanetwork.org) me vukei ira na na veikoro dauqoli e na kena soli eso na i vakasala ni kena maroroi vinaka na iqoliqoli. Me qai laurai na ivola dusidusi e na kena vakamacalataki na veivosa era vakayagataki e na tiki ni tukutuku oqo. Na veitaba mai vei Nashworld kei Richard Johnson.

E rawa vakacava me da vakalailaitaka na iwiliwili ni harmful algal blooms (HABs)?

Na iwiliwili ni vica na mataqali HABs e rawa ni vakalailaitaki na kakana waicala e ciri yani ki matasawa. Na sega ni qarauni vinaka ni valelailai ni tamata kei na manumanu e vakavuna na levu ni kakana waicala ka waki vata kei na poisoni – vakabibi e na veivanu nukulase kei na tobu ni wai ka ra curuma yani na ika.

Na wai ca ni valelailai ka dau vakawainimatetaki kei na luvu ni taqe ni wai ni valelailai me kakua sara ni curuma yani na veiciwai se matasawa. Sa teivaki na jaina kei na so tale na itei ka volekata na veivanu luvu ka rawa me ra tiloma na kakana waicala ni bera ni ra yacova yani na waitui. Na benu ni manumanu kei na tamata e rawa sara tale ga me ra vuca ka me ra ivakabulabula ni qele.

Na kau lalai kei na veivunikau era voleka ki uciwai se e bati ni matasawa e dodonu me ra maroroi ka teivaki tale na veivanu era sa lala tu. Na veikau ka sa ra bula tu, me vaka na veidogo e bati ni waitui era vakayagataki na kakana waicala ni bera ni ra yaco yani ki waitui.